

УДК 36.316.6

В. В. Рютін, В. В. Арнаутова

ОСОБЛИВОСТІ СПІВПРАЦІ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ З ВОЛОНТЕРАМИ-ПСИХОЛОГАМИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Визначено правові та історичні основи діяльності волонтерів-психологів під час проведення антитерористичної операції. Визначено і проаналізовано організаційні, професійно-методичні та суб'єктивно-комунікативні особливості співпраці штатних військових психологів та волонтерів-психологів щодо сумісної психологічної роботи у ході антитерористичної операції.

Ключові слова: військові психологи, волонтери-психологи, волонтерська діяльність, антитерористична операція.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки наша незалежна держава переживає значні політичні, економічні та військові випробовування. Довготривала антитерористична операція (АТО), а за сутністю неоголошена війна на сході України відбувається у складних військово-політичних та економічних умовах. Країна вимушена витратити величезні ресурси для підтримання боєздатності силових структур та стримування негативних економічних тенденцій. Стало очевидним, що успішне ведення бойових дій на сході України потребує не лише державного всебічного та своєчасного забезпечення українських військових формувань, підтримки з боку західних країн, але й широкого вітчизняного громадського волонтерського руху. *Волонтерська діяльність*, яка визначається як “добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги” [1], стала складником процесу боротьби за територіальну цілісність держави. Українські патріоти із самого початку розгорнули масштабну цілеспрямовану допомогу українським воїнам, а саме збирання грошей, продуктів харчування, одягу, ліків, засобів захисту та технічного обладнання тощо. Своєю чергою, держава на законодавчому рівні відреагувала на громадські ініціативи і прийняла низку доповнень до правових актів, у яких чітко визначила, що одним із напрямів волонтерської діяльності є “надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції” [2]. Цей рух з часом набув більшої

організованості та цілеспрямованості. Серед волонтерів з'явилися волонтери-постачальники, волонтери-медики, волонтери-пошуковці, волонтери-психологи.

Саме діяльність волонтерів-психологів привертає до себе особливу увагу і є предметом розгляду цієї статті. Потреба у волонтерах-психологах виникла із самого початку бойових дій, коли військовослужбовці під час виконання бойових завдань та після них зіткнулися з переживанням особливих негативних психічних станів – ступором, шоком, станом гострого горя, пов'язаним з пораненнями, втратою бойових товаришів тощо. Надання першої психологічної допомоги стало проблематичним через дуже малий практичний досвід у військових психологів, що зумовило необхідність безпосереднього обміну досвідом між волонтерами-психологами та штатними військовими психологами. Десятки волонтерів-психологів зголосилися надати допомогу українським воїнам. Поряд із цим діяльність волонтерів-психологів під час проведення антитерористичної операції мала деякі ускладнення через незнання волонтерами-психологами особливостей військової організації. Крім цього, військовим психологам бракувало досвіду надання психологічної допомоги учасникам АТО, а співпраця з волонтерами-психологами потребувала більш чіткої організації та координації роботи. Таким чином, виникла проблема ретельного аналізу набутого досвіду роботи волонтерів-психологів, оптимізації взаємодії військових та цивільних психологів в особливих умовах антитерористичної операції.

Мета статті – визначити історичні та правові основи діяльності волонтерів-психологів під час проведення антитерористичної операції; визначити і

проаналізувати особливості співпраці штатних військових психологів з волонтерами-психологами.

Виклад основного матеріалу. Проблема волонтерської діяльності як наукова проблема була розглянута у низці дисертаційних робіт та навчальних посібників, однак волонтерська діяльність щодо силових структур має обмежене дослідницьке поле. Абсолютна більшість монографій та сучасних дисертаційних досліджень науковців присвячена психологічним, педагогічним, соціально-педагогічним, соціологічним та іншим гуманітарним аспектам волонтерської діяльності за умов мирного часу [3, 4, 5]. Лише в окремих ґрунтовних дослідженнях науковці проводять певний аналіз волонтерської діяльності під час військових дій. Так, О. П. Сапіга досліджує діяльність медичної та санітарної служби в Українській Галицькій армії (1918–1920 рр.) і звертає особливу увагу на роль “українських цивільних волонтерів і харитативних організацій у медичному нагляді за пораненими та хворими вояками УГА на фронті, в запллі під час української влади та в полоні під час окупації ворожих сил” [6]. Наведений історичний аналіз дає підстави стверджувати про цивілізоване прагнення українського народу дбати про своїх захисників, створювати необхідні умови для лікування й одужання воїнів після поранень та хвороб, отриманих на фронті. Поряд із цим варто зауважити, що волонтерська допомога військовослужбовцям набула поширення у західноєвропейських країнах ще за часів Першої світової та Другої світової війн. Зокрема, англійські та німецькі дослідники волонтерської діяльності цілком справедливо стверджують, що “на положительное отношение британского населения к волонтерству, которое до сих пор играет существенную роль, повлияли, прежде всего, обе мировые войны. Вследствие военных событий и связанной с ними нуждой, человеческие отношения характеризовались солидарностью и взаимной помощью. Из-за этого в обществе установилось мнение, что волонтеры решают важные общественные задачи” [7]. Допоміжний рух своїм арміям під час Другої світової війни відбувався у багатьох країнах світу: Австралії, Австрії, Росії (Радянському Союзу), Німеччині, США, Індії та багатьох інших. Однак ми звертаємо увагу саме на психологічну та моральну допомогу. Так,

західний військовий психолог Норман Коупленд визначає провідну роль Допоміжної територіальної служби (США) у підтриманні морального духу та психологічного здоров’я американських та англійських військовослужбовців. Зокрема, він визначає: “Если бы вся проблема морального облика солдата была передана в ведение специального департамента военной психологии, появилась бы реальная возможность использовать влияние представителей Вспомогательной территориальной службы” [8].

Після участі американців у війни у В’єтнамі, а радянських військовослужбовців – в Афганістані військові психологи звернули особливу увагу на проблематику психічних травм військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. Американський психіатр Бенджамін Колодзин не лише у своїх працях проводить наукові дослідження стосовно надання психологічної та психіатричної допомоги військовослужбовцям, але й добровільно перераховував гонорари за свої книжки на лікування психічних травм учасників бойових дій [9].

В Україні останні два десятиліття тривав майже нескінченний процес, так званої оптимізації, а по суті – скорочення силових структур. Тисячі військовослужбовців були вимушені адаптуватися до нових умов цивільного життя. Велику роль у вирішенні цих проблем відіграли громадські організації у спільній діяльності із Міністерством оборони України щодо організації процесу соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас.

Зазначений екскурс в історичні та сучасні події підтверджує необхідність використання досвіду психологічної допомоги військовослужбовцям – як силами дипломованих військових психологів, медиків (психіатрів, невропатологів та ін.), так і силами фахівців громадських організацій, які здатні надавати ефективну психологічну допомогу.

У зв’язку з анексією Криму та початком бойових дій на сході України стали очевидними проблема недостатньої кількості досвідчених військових психологів у всіх силових структурах, які б мали досвід надання психологічної допомоги військовослужбовцям – учасникам бойових дій, а також проблема недостатніх ресурсів в усіх аспектах психологічної роботи. Необхідність у психологічній волонтерській підтримці

українських військовослужбовців стала актуальнішою. Високий рівень патріотизму окремих спільнот волонтерів-психологів, набутий досвід надання психологічної допомоги учасникам протистояння під час Майдану, допомога міжнародної психологічної спільноти у вигляді гуманітарної допомоги Україні щодо актуалізації знань надання психологічної допомоги у кризових станах, профілактики посттравматичного стресового розладу та подолання наслідків травматичних подій – усе це сприяло початку процесу активної психологічної допомоги Збройним Силам України та Національній гвардії України громадськими волонтерськими організаціями.

Досвід спільної діяльності військових структур з волонтерами-психологами громадської організації “Ліга офіцерів” дає змогу визначити особливості співпраці військових психологів та волонтерів-психологів. Розглянемо їх.

Організаційні особливості

1. Обґрунтований вибір волонтерської громадської організації, яка дійсно має заявлений напрям психологічної роботи у своєму статуті, відповідне керівництво та кваліфікацію тренерів-психологів. Процес психологічної допомоги військовослужбовцям не має бути стихійним, а повинен узгоджуватися із командуванням і мати двосторонній зв’язок між групою психологів та замовником.

2. Координація роботи з боку військового відомства. Практика співпраці військових психологів і волонтерів-психологів свідчить про доцільність наявності у складі робочої групи офіцера-координатора, який визначає найбільш гострі проблеми та групи військовослужбовців, інформує волонтера-психолога про їх особливості, оптимальний час та місце роботи з ними тощо.

3. Обмежена можливість чіткого визначення проблемних психологічних питань командирами військових підрозділів, що пояснюється фактом роботи із суб’єктивним світом підлеглих і потребує універсальної фахової підготовки психологів-практиків та ретельної відпрацьованості особистих проблем.

4. Комплектування груп для психологічної роботи необхідно здійснювати за принципом однорідності за категоріями (окремо офіцери управлінь, офіцери підрозділів, контрактники, строковики, мобілізовані), тому що відмічається специфічна проблематика в обговорюванні, яка

властива іншій категорії і не завжди зацікавить решту військовослужбовців.

5. Робота з офіцерами. В організаційному плані бажана участь, у першу чергу, офіцерів у психологічних заходах через підвищену відповідальність офіцера за підлеглий особовий склад, що накладає на нього обов’язок більшої обізнаності з питань безпеки (у тому числі психологічної). Крім того, у офіцера є більше нагоди і можливостей передавати свої набуті психологічні знання та навички підлеглим і підтримувати їх розвиток у особового складу підрозділу.

6. Попереднє визначення найбільш оптимальних місць проведення волонтерами-психологами своєї роботи з особовим складом з урахуванням умов та специфіки місць розташування підрозділів, що також накладає свій відбиток на вміння психологів гнучко пристосовуватися до умов психологічної роботи.

7. Гендерні особливості, пов’язані із розташуванням волонтерок-психологів у місцях дислокації військових підрозділів, із частою відсутністю належних гігієнічних умов для жінок, а також із забезпеченням їхньої безпеки.

8. Терміновість та екстреність запитів щодо виїздів психологів, пов’язана з готовністю волонтерів вчасно прибути до місця дислокації військового підрозділу та технічними можливостями волонтерської служби.

Професійно-методичні особливості

1. Військове керівництво має розумітися на змісті психологічної роботи із військовослужбовцями, бути досвідченим з питань організації та координації цих процесів, знати основи підготовки фахівців із психологічної роботи з військовослужбовцями.

2. Виконання принципів підбору фахівців-психологів, які спроможні виконувати досить складну і відповідальну роботу. Основні складнощі, які виникають, пов’язані з:

– новизною та об’єктивною складністю роботи в умовах АТО;

– різним особистісним досвідом роботи психологів, їх віковими, освітніми, професійними рівнями;

– спеціалізацією волонтерів-психологів, яка може суттєво відрізнятись від сфери військової психології;

– обмеженим методичним арсеналом волонтерів-психологів, який не завжди відповідає проблемній ситуації.

3. *Складність формування програм психологічної допомоги* військовослужбовцям-учасникам АТО за умов відсутності єдиної міжвідомчої системи медико-психологічної реабілітації, уніфікованої програми та стандартизованих протоколів медико-психологічної реабілітації. Вважаємо доцільним якнайшвидше розроблення концептуальної моделі, програми і стандартизованих протоколів та впровадження форм і заходів медико-психологічної реабілітації учасників АТО на різних етапах їх функціонування.

4. *Збільшення часу на проведення тренінгових розвантажувальних занять з практичними психологами.* Як варіант це може бути відвідування триденного психологічного тренінгу у період відновлення або 2–3-годинні заняття протягом тижня. Відомо, що психіці потрібен час на обробку якоїсь нової інформації, а тим більше для відновлення після бойових травм та стресів.

Суб'єктивно-комунікативні особливості

1. *Стереотипне сприйняття* деякими командирами військових підрозділів (а також деякими іншими військовослужбовцями) цивільних психологів, що потребує певного часу на злам стереотипів. За рівних умов праці психологами-практиками спостерігалася різна кількість учасників між підрозділами та різна кількість часу, що виділялися на психологічні заходи. Ми переконані, що це прямо залежить від якості організації, на яку, своєю чергою, впливає мотивація командирів. Основними причинами такого стану справ є: низька мотивація деяких командирів, а як наслідок – і підлеглих військовослужбовців; закритість і небажання спілкуватися, зневіра. І навпаки: там, де була задіяна найбільша кількість учасників психологічних заходів, які були тривалішими, відзначаються висока вмотивованість командування, зацікавленість офіцерів до потреб підлеглих і розуміння більшістю військовослужбовців корисності та необхідності зустрічей з практичними психологами.

2. *Недостатні знання військовослужбовцями* правил надання першої психологічної допомоги собі та товаришам по службі. Хоча протягом останнього півріччя ми спостерігали зростання зацікавленості та готовності особового складу сприймати психологів, що пов'язано із зростанням кількості травматичних психічних станів у учасників АТО (більшість розуміє, що вже потребує психологічної допомоги), а також

із поширенням інформації серед військовослужбовців про корисність та доцільність такої психопрофілактичної роботи.

3. *Психопрофілактична робота зі всіма категоріями військовослужбовців.* Слід зазначити, що психопрофілактичної роботи потребують не тільки учасники АТО, а й ті військовослужбовці, які не воювали. Навичками надання першої психологічної допомоги повинні володіти абсолютна більшість військовослужбовців через потенційну ймовірність негативних проявів поведінки у їх товаришів по службі як у зоні АТО, так і за її межами. Треба пам'ятати, що в умовах постійного напруження у суспільстві до довготривалого стресу схильні всі категорії населення, а тим більш родина та близькі учасника АТО.

4. *Комунікативні особливості.* У спільній праці важливим є питання комунікації між замовником (керівниками відомства, командирами підрозділу) та виконавцем (керівництво групи цивільних практичних психологів). Тому важливий постійний зворотній зв'язок – періодичні зустрічі, на яких до керівництва доводяться результати роботи, виявлена проблематика, пропонуються рекомендації для вирішення не лише психологічних проблем, але й таких, що мають вплив безпосередньо на морально-психологічний стан військовослужбовців – учасників бойових дій.

Висновки

1. Взаємодія військових психологів та волонтерів-психологів має правову основу, яка визначена Законом України "Про волонтерську діяльність". Законодавча база діяльності волонтерів постійно вдосконалюється. Діяльність волонтерів-психологів має історичний досвід – допомога українським воїнам з боку волонтерів-медиків та простих добровольців за часів Першої та Другої світових війн, що підтверджено сучасними науковими дослідженнями.

2. Особливості співпраці військових психологів та психологів-волонтерів в умовах проведення АТО можуть розглядатися в організаційному, професійно-методичному, суб'єктивно-комунікативному плані.

3. Аналіз особливостей співпраці військових психологів та психологів-волонтерів дозволив виявити проблеми і визначити шляхи їх

розв'язування. Водночас спостерігається позитивна динаміка у вирішенні психологічних проблем військовослужбовців завдяки порозумінню психологів з командирами всіх ланок та керівним складом силових відомств. Це сприяє ефективності роботи психологів щодо поліпшення психічного стану, розвитку психологічної гнучкості військовослужбовців, профілактиці психотравмуючих стресових розладів.

Подальшого дослідження потребує визначення найбільш ефективних психологічних методик, спрямованих на психологічну мобілізацію військовослужбовців до бойових дій, та методик психореабілітаційного характеру.

Список використаних джерел

1. Про волонтерську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>. – Назва з екрана.
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності [Електронний ресурс] : Закон України від 05.03.2015 р. № 246-VIII. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/246-19/paran10#n10>. – Назва з екрана.
3. Історія, теорія та практика волонтерського руху в Україні [Текст] : навч.-метод. посіб. / С. Я. Харченко [та ін.] ; заг. ред. С. Я. Харченко ; Державний заклад “Луганський національний ун-т ім. Тараса Шевченка” ; Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки та соціальної роботи АПН України і Луганського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : ДЗ “ЛНУ ім. Тараса Шевченка”, 2008. – 319 с.
4. Трубнікова, О. А. Соціально-психологічні чинники розвитку волонтерства у локальній спільноті [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Трубнікова Ольга Андріївна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2011. – 19 с.
5. Балашов, Е. М. Особливості самореалізації студентів у міжнародних волонтерських програмах [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Балашов Едуард Михайлович ; Нац. ун-т “Остроз. акад.” – Острог, 2013. – 20 с.
6. Сапіга, О. П. Медична та санітарна служба в Українській Галицькій армії (1918 – 1920 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / О. П. Сапіга ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2011. – 20 с.
7. Кристиан, Б. Координация работы добровольцев и менеджмент волонтерских программ в Великобритании [Електронний ресурс] / Б. Кристиан. – Режим доступу : <http://polpoz.ru/umot/kristiane-biderman-koordinaciya-raboti-dobrovolecev-i-menedjme/>. – Назва з екрана.
8. Коупленд, Н. Психология и солдат [Текст] / Н. Коупленд. – М. : Воениздат, 1991. – С. 46.
9. Колодзин, Б. Як вижити після психічної травми [Електронний ресурс] / Б. Колодзин. – Режим доступу : <http://bookre.org/reader?file=349841>. – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2015 р.

Рецензент – кандидат психологічних наук, професор І. І. Ліпатов, Національна академія Національної гвардії України, Харків, Україна